

SUVREMENA LINGVISTIKA U SINTAKSI RADOŠLAVA KATIČIĆA

Jasna Melvinger

Sintaksa hrvatskoga književnog jezika Radošlava Katičića (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Zagreb, 1986.) prva je sintaksa u slavističkoj znanosti u kojoj se građa hrvatskoga ili srpskog jezika promatra i tumači uz nužni napor da se pođe korak dalje od tradicionalne lingvistike koja je svojim domašajima obilježila 19. stoljeće. To je, dakle, prva sintaksa u nas koja se okrenula suvremenoj lingvističkoj teoriji i metodologiji i koja je dobrodošla i ohrabrujuća već i po samome htijenju da se u tumačenju građe našega jezika, u teorijsko-metodološkom pristupu, odslikaju značajnije ideje i kretanja u sintaktičkoj znanosti ovoga stoljeća i to na što jednostavniji i na što jasniji način, dakle, uz obraćanje i onim čitateljima koji nisu jezični stručnjaci i koji nisu izravno, preko izvornih djela, upoznati sa suvremenim lingvističkim zbivanjima.

To je prva sintaksa našeg jezika u kojoj se na stanoviti način odslikava danas u svijetu, i slavenskom i neslavenskom, odavno klasični strukturalizam koji se, i u svojoj praškoj i u američkoj verziji, po svojim temeljnim domašajima već pola stoljeća podrazumijeva pri izgrađivanju svih suvremenih lingvističkih teorija, a u krugovima naših jezičnih stručnjaka još i danas katkad izaziva zlu volju dogmatski začahurenih i u odnosu na znanstvene pojave u svijetu nimalo znatijelnih ovovjekih mladogramatičara. To je i prva sintaksa našeg jezika koja odslikava stanovite metodološke mogućnosti generativne teorije, naj-revolucionarnije sintaktičke teorije druge polovice ovoga stoljeća čiji se domašaji postignuti u sintaktičkom opisu na razne načine i osporavaju, ali koji se u raznim oblicima također podrazumijevaju u svakom suvremenom pristupu rečenici. To je također i prva sintaksa našega jezika koja odslikava na svoj način i ideje teorije valencije iz gramatike ovisnosti danas veoma razvijene u zapadnoj Evropi i u Sovjetskom Savezu. Katičićeva *Sintaksa*, dakle, prvi je pokušaj da se i u nas, u široj javnosti, tako reći legalizira pogled u svijet suvremene lingvistike, da se o rečenicama našega jezika progovori drukčije no što se to čini u tradicionalnoj gramatičarskoj praksi. *Sintaksa*, kao nacrt za taj dio gramatike, izborom teorijsko-metodoloških sredstava pokazuje da njen autor ima sluha za potrebe suvremenog trenutka u našoj znanosti o jeziku.

Treba, međutim, reći i to da se R. Katičić nije slijepo pridržavao ni jedne od vodećih sintaktičkih teorija, nego je, sa smjelošću utemeljenom na vlastitim znanstvenim uvjerenjima, prihvaćao pojedina općenita rješenja i prilagođavao ih i građi našeg jezika i recepcijskim mogućnostima čitatelja koji ne pripadaju usko stručnim krugovima. *Sintaksa* je napisana sa stvaralačkim zamahom i velikom radnom energijom, a čitajući ovo djelo suočavamo se i sa širokom lingvističkom kulturom autorovom koja se temelji na klasičnoj naobrazbi, ali je otvorena prema suvremenome i novom. Treba upozoriti i na to da je ostvarivanje takvih lingvističkih pothvata kakav je Katičićeva *Sintaksa*, bilo da je riječ o nacrtu gramatike ili o gramatici, odnosno, pojedinim njenim dijelovima, znanstveni posao što ga danas u svijetu obično obavljaju višegodišnjim koordiniranim radom čitavi timovi lingvista i onda kada se opisuju jezici na čijim je proučavanjima postignuto mnogo više no što je, na suvremenom opisu hrvatskog ili srpskog, urađeno u nas. I u tom svjetlu, dakle, dužni smo gledati *Sintaksu* R. Katičića koja je, kao nacrt za taj dio gramatike hrvatskoga književnog jezika, nastala za relativno kratko vrijeme kao plod truda i rada jednoga čovjeka.

Ovo ima, svakako, i svojih prednosti jer je autor mogao posve slobodno, u zamahu vlastite ideje tu ideju cjelovito i ostvariti. *Sintaksa* je zato pred nama kao autorski stvaralački domašaj ovog našega ne samo u slavističkoj znanosti priznatog i visokocijenjenog lingvisti, koji je svoj uvid u suvremene jezične teorije i metode, svoje viđenje našeg jezika i njegove povijesno i kulturno određene zbilje, nastojao provjeriti i pristupom konkretnoj građi, u sintaktičkom opisu suvremenog hrvatskog književnog jezika. Međutim, autor se našao i pred razumljivim teškoćama: bio je u prilici da se osloni na vlastita sintaktička istraživanja i na suvremenije radove drugih domaćih i stranih lingvista (u dosadašnjim prikazima *Sintakse* opravdano se upućuje i na neka druga suvremeno napisana djela, osim onih koja je R. Katičić u predgovoru svojoj knjizi naveo, a koja su također mogla biti od koristi). Međutim, opisima koji pokazuju pomake u odnosu na tradicionalnu metodologiju ipak nije pokriveno cijelo područje sintakse našeg jezika, a pojedina pitanja nisu ni u okviru mogućnosti tradicionalne lingvistike riješena. Možda nije suviše ni napomenuti da se u hrvatskoj lingvistici suvremena lingvistička mjerila češće primjenjuju u kontrastivnim istraživanjima npr. našeg jezika prema engleskom ili kojem drugom stranom jeziku, pod utjecajem teorijsko-metodološki razvijenije anglistike ili germanistike, dok je u kroatistici zanimanje za to manje izraženo. Zato nije čudno što je pojedine teme u svom nacrtu gramatike R. Katičić postavio samo u glavnim crtama, tek određujući smjer za dalja istraživanja.

Grada za ovu knjigu izabrana je tako da na pravi način odslikava i kulturno-povijesne temelje i suvremenu zbilju hrvatskog književnog jezika kao jednog od standardiziranih oblika hrvatskog ili srpskog. Kako se veli u predgovoru knjizi, grada „obuhvaća svu hrvatsku književnost novoštokavskoga standarda od prvih njegovih početaka oko polovice 18. stoljeća pa do pisaca koji danas žive i djeluju. Donja je granica pri tome negdje kod naraštaja rođenog oko 1930. Uključeni su tu i primjeri iz dnevnog i tjednog tiska. Pored djela hrvatske književnosti, među kojima su dakako predstavljeni i njeni srpski pisci, uzimali su se primjeri i iz takvih djela srpske književnosti novoštokavskoga jezičnog standarda koja su odigrala znatniju ulogu u hrvatskoj književnoj sredini i utjecala na razvoj izražajnih vrijednosti njezina jezika. To su zbirke narodnih umotvorina i klasični prijevodi Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića, a donekle i ostala njihova djela.” (str. 5.)

Zašto je načinio upravo ovakav izbor primjera R. Katičić je protumačio u predgovoru *Sintaksi*, ali ne samo u tom predgovoru. Takav izbor logično proistječe iz znanstvenih uvjerenja autorovih u odnosu na povijest hrvatskoga književnog jezika i njegov povijesno-kulturni kontinuitet, iz uvjerenja koja su nam poznata iz brojnih autorovih studija i članaka o tome pitanju objavljivanih i u nas i u svijetu proteklih desetljeća, gdje, polazeći s različitih stajališta, osvjetljava hrvatski književni jezik u punini njegove izražajnosti izgrađivane od početaka novoštokavskoga hrvatskog standarda pa do danas. Stariji primjeri iz djela hrvatskih štokavskih pisaca 18. stoljeća uvijek su izabrani tako da samo potvrđuju za stanovite sintaktičke oblike postojeće i danas njihovu ukorijenjenost i u ranijim razdobljima izgrađivanja hrvatskoga književnog standarda. Ovakav izbor primjera svjedoči ne samo o brižljivom odnosu spram jezične kulture ovoga trenutka, o nastojanju da jezik kao sredstvo suvremenoga sporazumijevanja ne izgubi gubljenost, bogatstvo i izražajnost, nego da se slobodno koristi sa svim svojim vrijednostima, pa tako i onima koje smo baštinili iz ranijih stoljeća.

Katičićevi primjeri kojima je bogato ilustrirano izlaganje o svakom pojedinom sintaktičkom pitanju zanimljivi su ne samo kulturno-povijesno i stilistički, nego pomažu da se jasnije uoče i oni sintaktički oblici koje gramatičari pri opisivanju hrvatskog ili srpskog jezika ili nisu uočili, ili su ih pak u tim opisima, samim tim što ne pripadaju striktno jezičnoj građi koju su normirali Daničić ili Maretić, tumačili kao supstandardne oblike: dijalektizme, regionalizme, arhaizme i sl. premda pripadaju i baštini hrvatskog književnog jezika i posve su obični i rašireni i u suvremenoj njegovoj uporabi. To mogu biti i pojedini stilistički obilježeni oblici: oni koji se pojavljuju prije svega u pisanim oblicima književnog jezika ili oni koji su rašireni u razgovornom stilu. R. Katičić uz objektivni pristup građi nije mogao izbjeći njihovo kodificiranje u *Sintaksi*.

Među te primjere pripadaju npr. aktivne bezlične rečenice koje se navode u čl. 251. kao što je ova Krležina: *To su oni kraljevski ugarski veterani koji su progledali carske i kraljevske karte i uvidjeli da ih se vara* ili ova iz djela Novaka Simića: *Pjevuši uistinu, ali dovoljno dugo da ga se čuje* ili ova iz čl. 491a: *Zida se kuću*. Premda su ukorijenjene i u jeziku starijih hrvatskih pisaca i premda su veoma raširene i danas, do sada se normativna gramatika izjašnjavala o njima negativno. Opisivane su pod nazivom kvazipasivne i smatralo se da su za jezični sustav suvišni kolokvijalni dijalektizmi. Postoje, doduše, i druge vrste rečenica s istim dubinskim ustrojstvom (Usporedimo primjer *Zida se kuću* i primjere *Zida se kuća te Zidaju kuću*), ali jedne su pasivne, a druge, aktivne, prepoznatljive su kao bezlične samo u širem kontekstu. Po ovim razlikama rečenica *Zida se kuću* može imati svoje mjesto u hrvatskom književnom jeziku, upravo kao što ga rečenice s ovakvim ustrojstvom imaju i u nekim drugim slavenskim jezicima.

U dosadašnjim sintaktičkim opisima također se kao kajkavski dijalektizmi, iako uz opasku da se pojavljuju u djelima pojedinih hrvatskih pisaca, promatraju i rečenice s infinitiviziranom zavisnom klauzulom ako subjekt infinitivizirane klauzule po svom predmetnom značenju nije jednak subjektu glavne. Ti se primjeri navode u čl. 1040, a iz djela hrvatskih pisaca od Kačića i Reljkovića do Kušana, s tim što potvrde daje i narodna poezija: *Da ih puste poći kući, Da ne bi vrućina smetala fildžan držati, Shvatio sam da to nije samo sir i nisam se dao uvući u igru*, a ovamo pripadaju i primjeri iz čl. 1055. i 1040a: *Čuo sam travu rasti, Ja sam vidio pred našim krčmama visjeti Kristuša, Vidio sam brata prolaziti*.

Kodificirana je i lična uporaba glagola *trebati* koja je veoma raširena u hrvatskom književnom jeziku, ne samo u njegovom razgovornom stilu. To su primjeri iz čl. 1036: *To je bilo dovoljno da uvjeri profesore kako bi mi trebali gledati kroz prste, Što bi trebali volovi da riču to kola škripe* i sl.

Mogu se opaziti i pojedine tančine u uporabi padeža koje se u opisima našeg padežnog sustava ne bilježe: tako primjeri iz Katičićeve *Sintakse* posvjedočavaju mogućnost korištenja instrumentalom kao padežom koji je, kao i akuzativ, neobilježen u odnosu na kriterij: *mjesto vršenja radnje u cjelini / završna točka u vršenju radnje*. Tako se u čl. 204. pojavljuje ciljni instrumental u ovoj rečenici Matka Peića: *Fijaker je stao pred birtijom*, a sličnih primjera ima i iz jezika A. M. Reljkovića.

Novo u *Sintaksi* jest i promatranje sintaktičkih oblika u odnosu na njihovu stilsku vrijednost. To nastojanje je korisno jer sintaktička građa našeg jezika nije sustavno obrađena u odnosu na situacijski razlikovne varijetete. Uvodeći u svoj opis rečenice stilističke kriterije R. Katičić ne tumači toliko razlike među funkcionalnim stilovima, koliko

razlike u jezično-estetskoj kvaliteti. Sintaktički se oblici podvrgavaju, dakle, ponajviše stupnjevanju u odnosu na stilsku razinu i dijele prema tome, kako se iz autorovih veoma istančanih opisa u kojima se vodi računa i o stilskoj boji može utvrditi, pripadaju li visokom, knjiškom stilu, srednjem ili neutralnom ili pak niskom, razgovornom.

Stilistika R. Katičića u određenom je smislu pod utjecajem stilistike M. A. K. Halidaya koja, temeljeći se na proučavanju odnosa među sudionicima govora, prije svega utvrđuje stupanj formalnosti u njihovom suodnosu. Tako autor redovito naznačuje pripada li kakav stilistički obilježen oblik svečanom, brižljivom ili čak ukočenom izražavanju ili je pak upotrijebljen nebrižljivo, komotno, prisno, pučki.

R. Katičić je u pravu što sintaktičke oblike o čijoj se uporabnoj vrijednosti ne možemo na pravi način obavijestiti iz dosadašnjih gramatika stavlja u odnos spram suvremenog govornika hrvatskog književnog jezika. Jezična se baština u *Sintaksi* R. Katičića ne odbacuje i ne zanemaruje, ali se stilski vrednuje. Dosadašnje gramatike obiluju primjerima starinskim i pučkim, a R. Katičić, uzimajući ih u obzir, ocjenjuje njihovu uporabnu vrijednost u skladu s današnjim komunikacijskim zahtjevima i navikama.

Tako se npr. imperfekt u čl. 133. određuje kao sintaktički oblik obilježen uporabom na visokoj stilskoj razini, u književnom stilu: „Imperfekt pripada izrazito svečanom i književnom izričaju, pobuđuje starinski ugođaj i budi osjećaj dioništva u bogatoj književnoj tradiciji.” Ovoj stilskoj razini pripada i vokativ u subjektnoj ulozi pa se u čl. 296. veli da je „karakteristika izražaja usmenog epskog pjesništva.” Slično se i za dativ bez prijedloga kojim se označuje cilj umjesno tvrdi da je „snažno stilski obilježen kao starinski i pučki izraz” i sl. Doduše, katkad autor među stilski obilježene sintaktičke oblike koji pripadaju visokom, književnom stilu svrstava i takve koji bi se, drukčijim izborom primjera, mogli prikazati i kao neutralni. Npr. u čl. 418. veli se da se „rijetko kao izraz agensa u pasivnoj rečenici javlja instrumentalni izraz” te da se, ako se takav instrumental i pojavi „taj izričaj osjeća kao pomalo drven i ukočen.” Tako su točno opisani primjeri koje autor navodi i u kojim je agens živo biće, međutim, ako je agens prirodna sila, rečenice s instrumentalom posve su obične: *Vinogradi su potučeni gradom, Livada je obasjana suncem, Planinsko je selo zatrpano snijegom* i sl. Također, u čl. 195. kao stilski obilježena opisuje se uporaba imenice *sluga* kada je ta imenica ženskoga roda. To je posve točno ako se odnosi na tu imenicu u jedini (*Moja vjerna slugo*), ali u oblicima množine slaganje s atributima ženskoga roda posve je obično.

Navest ćemo i primjere sintaktičkih oblika koje R. Katičić određuje njihovim pripadanjem niskoj stilskoj razini, razgovornomu jeziku, neformalnoj govornoj situaciji. Tako se o uporabi genitiva direktnog objekta uz glagole „što izriču opažanje, osjećanje ili drugi osobno zauzet odnos” u čl. 30 veli da su značajka „pučkog razgovornog stila” (*Žali sinova, Došla sam kola gledati*). O bezličnim rečenicama u čl. 419 (*Zida se kuću*) piše u *Sintaksi* da se ne pojavljuju u „pomnije dotjeranom hrvatskom književnom jeziku i zato je to oznaka nešto manje brižna izražavanja.” Lična uporaba glagola *trebati* u značenju jednakom bezličnoj ocjenjuje se „kao nemarno i komotno izražavanje.”, a u čl. 1027. rečenice s bezličnim *morati* i *imati* (*Ima da se zna*) stilistički se ocjenjuju kao „obilježene žestokom i pomalom grubom ekspresivnošću.”

Osjećajni sadržaj rečenice u *Sintaksi* nije sustavno opisan. Opaske o stupnju ekspresivnosti pojedinih sintaktičkih oblika ponajviše se odnose na emfatička ustrojstva s raznim elipsama i redukcijama. Tako se npr. u čl. 82. o rečenicama s izostavljenim glagol-

skim enklitikama u predikatnoj sponi veli da „daje izrazu stilsko obilježje: jedru sažetost i pučku neposrednost.”

Iako se u *Sintaksi* R. Katičića tumači i pojam diskurza i daju temeljne naznake gramatike diskurza: povezivanje rečenica u diskurz, pronominalizacija, redukcija i sl. sintaktički pristup autorov prije svega je pristup rečenici. Ona se proučava na tri razine: na obavijesnoj, značenjskoj i gramatičkoj. Takva je podjela teorijski i metodološki posve opravdana pa tako Katičićev nacrt za gramatiku otvara mogućnosti za suvremena istraživanja naše sintaktičke građe u ova tri naznačena smjera.

Kada se promatra na razini obavijesnog ustrojstva, rečenica se označuje nazivom *iskaz*. Sadržaj toga naziva u Katičićevoj *Sintaksi* razlikuje se, dakle, od sadržaja naziva *izreka*. Do sada su se ti stručni nazivi pojavljivali sinonimički i, kao i naziv *izričaj*, upućivali na ulomak govora kome prethodi ili za kojim slijedi šutnja ili promjena govornika. Pridavanje drukčijeg značenja jednom od sinonimičkih naziva ne može se smatrati neopravdanim postupkom, premda u prvo vrijeme, dok se uporaba naziva s ovim značenjem ne ustali, može doći i do zabune.

Iskaz se prvi put u jednoj našoj gramatici tumači u odnosu na stupanj obavijesne vrijednosti svojih članova, tj. u odnosu na aktualno rečenično grananje ili komunikacijsku rečeničnu perspektivu. Pri tumačenju iskaza predlaže se dvočlana podjela na *temu* i *remu* a ne uzimaju se u obzir prijelazni elementi. Kao i neki drugi lingvisti i R. Katičić, tumačeći odnose na razini obavijesnog ustrojstva rečenice, definira temu kao *poznato*, a remu kao *ново* u obavijesti što je sadrži iskaz.

Poglavlje o obavijesnom ustrojstvu rečenice ne sadrži odjeljak o redu riječi, nego je taj odjeljak na drugom mjestu u knjizi, što ne pridonosi kompozicijskoj i sadržajnoj cjelovitosti *Sintakse*. Također, nije posve jasna definicija u čl. 1059: „Red riječi je uglavnom slobodan i služi izražavanju stilskih tančina.” Budući da odgovarajuća teorijsko-metodološka sredstva postoje u *Sintaksi*, (diskurz, tema, rema), i budući da je točno definirano da je ustrojstvo iskaza ovisno o dijelu diskurza koji mu prethodi, moglo se očekivati da autor red riječi ne promatra samo stilistički, unutar rečenice, nego i u diskurzu, kao temeljno sintaktičko sredstvo za obilježavanje aktualnog rečeničnog grananja u iskazu. Pri izradi gramatike moguće je osloniti se na rezultate znanstvenog istraživanja iznijete u *Sintaksi*, ali i na drugu literaturu u kojoj se na građi našeg jezika tumači ovo sintaktičko pitanje.

U poglavlju o sadržajnom ustrojstvu rečenice uveden je naziv *riječ* koji se može protumačiti kao jednakovrijedan logičkom *prosta propozicija* što se u raznim semantičkim teorijama obično upotrebljava pri označavanju minimalnog sadržajnog ustrojstva. Kao jednakovrijedan nazivu *argument* za označavanje raznih značenjskih odnosa prema prosto propoziciji uvodi se terminološki izraz *odredba rijeku*. Razne vrste odredaba rijeku označuju se ovim sinonimičkim domaćim i stranim nazivima: *vršilac* ili *agens*, *sredstvo* ili *instrument*, *družilac* ili *socijativ*, *učinak* ili *faktiv*, *pripadak* ili *objektiv*, *mjesna odredba* ili *lokal*, *vremenska odredba* ili *temporal*, *načinska odredba* ili *modal*. Ove semantičke uloge u rečenici protumačene su slično kao tzv. dubinski padeži u generativnoj teoriji Ch. Fillmora.

R. Katičić se, doduše, mogao osloniti i na koju drugu, noviju semantičku teoriju pri opisu sadržajnog rečeničnog ustrojstva, međutim, Fillmorova teorija je do sada najviše korištena i u kontrastivnim i u tipološkim studijama pri proučavanju našeg jezika u od-

nosu na genetički različite jezike pa je zato opravdano mogla biti izabrana kao u našoj lingvističkoj sredini najpoznatija. Ta teorija ne mora više biti poticajna za opis semantičkog ustrojstva npr. engleskog jezika jer su njenom primjenom već postignuti značajni pomaci u tumačenju jezične građe toga jezika. Međutim, to ne znači da se sustavnom primjenom gramatike dubinskih padeža ne bi moglo doći do novih i korisnih spoznaja o sadržajnom ustrojstvu našega jezika.

U *Sintaksi* je dobro protumačena i primjerima dobro ilustrirana temeljna teorijsko-metodološka postava za opis sadržajnog ustrojstva rečenice, a pri opisu određenih sintaktičkih oblika ta su sredstva i dobro konkretno primijenjena. Međutim, u daljem radu na gramatici korisno mogu poslužiti i pri obradbi pojedinih sintaktičkih tema koje u nacrtu nisu proučavane u cjelini: npr. u tumačenju značenja padeža, prijedložnih padežnih izraza i padeža s obveznim odredbama.

Gramatičko ustrojstvo rečenice opisuje se teorijsko-metodološkim aparatom koji se ponajviše temelji na standardnoj generativnoj teoriji N. Chomskog. Polazište za opis površinskih rečenica, tj. zbiljskih rečenica postojećih u jeziku, čine *jezgrene* i *ishodišne* rečenice dubinskog ustrojstva, konstruiranog u korist apstraktnijeg pristupa taksonomski različitim rečenicama jezika. Sredstva opisa jesu i tzv. *preobljke* (transformacijska pravila) čijom se primjenom dobivaju različita preobličena ustrojstva (transformi). Naziv *preobljka* nije možda najsretnije odabran jer se u *Sintaksi* pojavljuje u dva značenja: i kad se želi označiti samo pravilo i kad se želi označiti učinak djelovanja tog pravila tako da je za razumijevanje o kojem je značenju riječ potreban kontekst. Na jezgrene rečenice (sadrže samo temeljne rečenične dijelove: predikat, subjekt, objekt i priložnu oznaku) primjenjuju se ove preobljke: *nijekanje*, *pitanje*, *usklik*, *poticaj*, *pasiv* i *obežičenje*, a na ishodišne se rečenice primjenjuju različite preobljke njihovog međusobnog sklapanja i uvrštavanja, kao i preobljke u kojima jedna od ishodišnih rečenica gubi obilježja predikativnosti te se u tom smislu tumače *atribucija*, *apozicija*, *predikatni proširak*, *infinitivizacija* i *nominalizacija*. Ova teorijsko-metodološka sredstva prvi put se primjenjuju u jednoj gramatici našeg jezika: time je omogućeno da se pojedina sintaktička pitanja osvijetle na novi način, ali, također, da se pride i posve novim sintaktičkim pitanjima koja u dosadašnjim gramatikama uopće nisu bila postavljana. Također, treba reći da se u *Sintaksi* pojavljuju i takve činjenice, važne za sintaktički opis našega jezika, na koje se prvi put u znanosti upozorava, tumače se i takvi sintaktički odnosi koji su izašli na vidjelo tek primjenom novih sredstava opisa i prvi put su definirani u ovoj knjizi.

U opisu rečeničnih dijelova predikata, subjekta, priložne oznake i objekta prvi put u jednoj našoj gramatici ne primjenjuju se semantički, nego formalni kriteriji. Ti formalni kriteriji načinjeni su ponajviše po uzoru na teoriju valencije iz gramatike ovisnosti. Naravno, nastojala je na formalnim mjerilima čvrsto utemeljiti sintaktička razlika između priložne oznake i objekta. Riječ je, dakle, o posve novom i suvremenom tumačenju odnosa među rečeničnim dijelovima. O pojedinim detaljima ovoga dobro zamišljenog i dobrog usmjerenog opisa moguća su ipak i ova razmišljanja:

Nisu posve jasni kongruencijski odnosi subjekta i predikata. Naime, čl. 189. glasi: „Subjekt se mora slagati s predikatom u licu i broju”, a čl. 194: „Ako je predikatna riječ pridjevska, bilo da se radi o imenskom predikatu ili o glagolskom kojega je oblik složen, mora se i u rodu slagati sa subjektom.” Naime, broj i rod sintaktički su neza-

visne morfološke kategorije imenica, a sintaktički zavisne morfološke kategorije glagola pa su tako glagolski oblici u predikatu uvijek određeni brojem i rodnom imenice. s tim što to ne mora uvijek biti imenica u ulozi subjekta rečenice, no katkad i imenica u ulozi predikatnog imena. Morfološka kategorija lica sintaktički je nezavisna morfološka kategorija ličnih zamjenica (i imenica na koje ove upućuju), a sintaktički zavisna morfološka kategorija glagola. U kojem će licu biti glagolski oblik u predikatu ovisi, dakle, o ličnoj zamjenici ili o imenici, bilo u ulozi subjekta, bilo u ulozi predikatnog imena (ili čak o imenici fatički upotrijebljenoj u vokativu koja nalaže imperativni oblik u 2. licu). Dakle, morfološke kategorije roda, broja i lica glagolskog oblika u predikatu najbolje je tumačiti kao sintaktički zavisne od imenice ili lične zamjenice koja u rečenici najčešće ima, ali ne mora imati ulogu subjekta.

Razgraničenje priložne oznake i objekta katkad je nejasno u odnosu na značenjsko ustrojstvo rečenice. Naime, R. Katičić se ne koristi izravno nazivom *valencija*, niti *rekcija*, ali otvaranje mjesta u rečenici priložnoj oznaci smatra sintaktičkim svojstvom predikata, a otvaranje mjesta u rečenici objektu leksičkim svojstvom predikatnog glagola. Ovakvo je rješenje znatno jednostavnije nego ono u gramatici ovisnosti, ali nije posve sigurno da se bez posljedica po točnost tumačenja cjelokupne građe našega jezika mogu tako uprostiti metodološka sredstva teorije valencije.

Naime, obično se svojstvo predikatnoga glagola da otvara mjesta u rečenici, od kojih neka moraju, a neka tek mogu biti popunjena, smatra semantičko-sintaktičkom pojavom (valencija), a zahtjev glagola nadređenog imenici da ta imenica bude u određenom padežu (rekcija) smatra se sintaktičko-morfološkom pojavom. Takvo nešto složenije tumačenje ne bi autora dovodilo u priliku da valencijski iste primjere rečenica (u kojima predikatni glagol otvara mjesta što se obvezno moraju popuniti) tumači različito: na jedan način ako se uz valencijska primjenjuju i rekcijska pravila (pri uvođenju objekta), a na drugi način ako se rekcijska pravila ne primjenjuju (pri uvođenju priložne oznake). Tako se u čl. 220a neispustiva priložna oznaka u rečenicama *Stranac stanuje na osami* i *Pjesnik živi na selu* tumači kao dio rijeka, a neispustivi objekt u čl. 223. u rečenicama kao što su: *Krajišnik priveza pismo* ili *Tugomil prekoramio sjekiru* ne tumači se kao dio rijeka, nego kao odredba rijeku. Tumači se da se navedene rečenice s priložnom oznakom i navedene rečenice s objektom razlikuju po tome što bi prve ispuštanjem priložne oznake bile besmislene, a druge samo nepotpune jer se objekt može dopuniti iz diskurza. Međutim, i obvezna priložna oznaka može se u odgovarajućem kontekstu dopuniti iz diskurza: *Stanuje li stranac na osami? Stanuje. Živi li pjesnik na selu? Živi.* Zato je valenciju možda ipak bolje promatrati kao pojavu koja djeluje na razini rečeničnih dijelova i uvijek je semantički motivirana, a rekciju kao odnos ovisnosti utemeljen na valenciji koji je sintaktičke naravi, a ima morfološki učinak. Budući da se odnosi uvjetovani rekcijskom ostvaruju i na razini nižoj od razine rečeničnoga dijela, tj. unutar rečeničnoga dijela, i budući da ti odnosi nisu uvjetovani semantički, već cjelinom jezičnog sustava, možda bi bilo svrhovitije polaziti od valencijskih pravila, a rekcijska pridodati da bi se klasificirale razne vrste objektnih značenja. Otvaranje mjesta u rečenici tako bi bilo osvjetljeno i na razini semantičkog i na razini gramatičkog ustrojstva, a rekcijske dopune glagolu i na razini gramatičkog ustrojstva rečenice i (iscrpno) u rječniku.

U dosadašnjim osvrtima na *Sintaksu* ima dosta primjedaba na teorijsko-metodološka sredstva koja je u ovoj knjizi R. Katičić upotrijebio po uzoru na generativnu gramatiku.

Zamjera se autoru što svoj sintaktički opis nije uskladio s najnovijim zahtjevima koje istraživaču postavlja današnji trenutak razvitka suvremene sintaktičke teorije. Upozorava se da u knjizi R. Katičića nisu uzeti u obzir značajni teorijski pojmovi kao što su npr. *presupozicija*, rečenična *kondenzacija*, *faktivnost*. Nedvojbeno je da bi se tek primjenom i tih suvremenih teorijsko-metodoloških pojmova dobila prava predodžba o istinskim aktualnim mogućnostima i domašajima suvremene sintaktičke analize i nedvojbeno je da bi primjenom i tih teorijsko-metodoloških sredstava jezične činjenice koje se opisuju mogle biti prikazane još jasnije i još točnije. Međutim, ako je u svom nacrtu za gramatiku R. Katičić učinio i prvi korak k suvremenoj metodologiji u pisanju jedne sintakse hrvatskoga ili srpskoga jezika za proteklih pola stoljeća, možda će, nakon ovoga, u odnosu na naše prilike pionirskog pothvata, ubuduće biti mnogo lakše hvatati korak s lingvistički razvijenijim sredinama no što je naša.

„Zastarjele” lingvističke teorije, i standardna generativna teorija i Fillmorova gramatika dubinskih padeža, značajno su doprinjele točnosti sintaktičkog opisa engleskog i drugih jezika na čijoj su građi provjeravane, potakle su nova razmišljanja o jeziku i odnosima među jezicima, pomogle da se uoče nove činjenice u sintaktičkom opisu i da se već poznate protumače na nov način. Kad je riječ o pisanju naših gramatika, moglo bi se čak postaviti i ovo pitanje: Koja od novijih teorija i metoda, uvedenih u sintaksu za posljednjih pola stoljeća, za nas više ne bi bila aktualna?

Katičićeva *Sintaksa* dobrodošla je već i zbog toga što aktualizira pitanja suvremene teorije i metodologije u hrvatskoj lingvistici. Bez obzira na to što generativnu teoriju ne slijedi u svim fazama njenog razvitka, R. Katičić ima velikih zasluga za njeno populariziranje u nas tijekom posljednjih dvadesetak godina: tu je teoriju počeo prikazivati i primjenjivati još u svojim člancima iz 1970. godine, a kako to *Sintaksa* pokazuje, ostao joj je vjeran i danas. Nije objektivno obezvrjeđivati ovu knjigu zato što po svojoj zamisli ne uključuje sve teorijsko-metodološke pojmove kojima raspolaže moderna sintaksa. Osvrnimo se na pojedina detaljna opažanja iz *Sintakse*:

Služeći se gramatički neovjerenim rečenicama R. Katičić tumači ograničenja koja trpe u svojoj uporabi u rečenici naročite riječi što ih naziva *dodatnim prilogima*: *bar*, *baš*, *čak*, *doduše*, *doista*, *ipak*, *jedva*, *samo*, *sve*, *također*, *tek*, *već*, *veoma*, *vrlo*, *zacijelo*. Autor *Sintakse* nije se udubljavao u razlike među tim riječima (presupozicijskim riječima, pojačivačima, rečeničnim prilogima i dr.), ali prvi put je u jednoj gramatici našeg jezika rečeno da se one ne vladaju kao ostale riječi s kojima se zajedno tradicionalno učvršćuju u istu skupinu. Također, bilježeći gramatički neovjerene rečenice s ovim riječima u predikatnom imenu: **To je već*, **Dječak je doduše*, **To je još* R. Katičić pokazuje da je imao formalni kriterij na temelju kojeg je i mogao sve te riječi izdvojiti u posebnu skupinu bez obzira na to što dalje nije tumačio posebnosti među njima. Također, bilježeći i te i niz drugih gramatički neovjerenih rečenica u svojoj *Sintaksi*, autor privikava čitatelje svoje knjige na metodološki postupak uobičajen u generativnoj gramatici, a i u svakom drugom suvremenom sintaktičkom pristupu jezičnoj građi. U skladu s načinom vrednovanja rečenica posredstvom jezične sposobnosti izvornog govornika R. Katičić nužnost ustanovljavanja određenih pravila u sintaktičkom opisu dokazuje suprotstavljajući gramatički ovjerenim i smislenim rečenicama one koje to nisu, odnosno, one koje izvorni govornik kao takve ne prihvaća. To je svakako korisno za razvijanje svijesti o suvremenoj teoriji i metodologiji i u širim, ne samo usko stručnim krugovima.

Takoder, R. Katičić riječi *umalo*, *maltene* i sl. u čl. 375. ne tumači kao presupozicijske, ali gramatički neovjerenim rečenicama: **Na prvom koraku vjetar umalo utrne svjetiljku*, **Umalo što se je i svijetla ugasila*, **Portir malo te bi otpušten* dokazuje kako je uporaba tih riječi moguća samo u zanimljivoj rečenici. To je detaljno opažanje, ali novo i točno, pa se kao takvo nužno uklapa u kontekst daljih sintaktičkih proučavanja našeg jezika. Ta točna činjenica, zanimljiva i za sintaksu nijekanja (i u okviru poglavlja o toj preoblici R. Katičić je zapazio i točno opisao dosta novih jezičnih odnosa), ostaje u jezičnom opisu i kada se sumnja u opravdanost teorijske zamisli po kojoj se navedene neovjerene rečenice navode u *Sintaksi* kao pretpostavljene na razini dubinskog ustrojstva.

U čl. 300. dvosmislena rečenica *On mi laže* tumači se na razini gramatičkog ustrojstva rečenice pa se dativni oblik *mi* u jednom slučaju opisuje kao indirektni objekt, a u drugom slučaju kao priložna oznaka. Dvosmislenost te rečenice mogla bi se tumačiti i uz pomoć drugih teorijsko-metodoloških sredstava: u jednom slučaju dativni oblik odista ima sintaktičku ulogu u rečenici kao indirektni objekt, a u drugom slučaju to je pragmatički oblik kojim se izriče osjećajni odnos govornika prema sugovorniku. Slično kao što bi se i posvojni dativ u čl. 963. mogao bolje prikazati ne kao oblik sa sintaktičkom, no kao oblik s pragmatičkom ulogom (*Ukaži se kuli na pendžere*, *Ujedljiv smijeh zadržti joj kadšto na usnama*) koji omogućuje da se ono što je izrečeno dativom stavi u središte obavijesti u rečenici ili pak da se ono što je izrečeno u rečenici prikaže s gledišta osobe označene dativnim oblikom.

Međutim, važnije je naglasiti od kakvog je značenja uopće tumačenje tih ili drugih dvoznačnih rečenica u *Sintaksi*. Naime, generativna gramatika pokazala je zanimanje za dvosmislene rečenice jer posjeduje metodološka sredstva za točan opis njihova značenja. Dvosmislene se rečenice promatraju kao homonimički površinski izraz različitih dubinskih ustrojstava. R. Katičić se zainteresirao za ovu pojavu i na raznim je mjestima u svojoj knjizi aktualizira tumačenjem primjera dvosmislenosti rečenica našega jezika. Taj je postupak veoma opravdan jer i širem čitateljstvu jasno pokazuje kako je za razumijevanje značenja rečenice potrebno razumjeti odnose među njenim članovima na različitim razinama sintaktičkog proučavanja, dakle, razumjeti na koji je način rečenica organizirana kao ustrojstvo na gramatičkoj, na obavijesnoj ili na sadržajnoj razini. Nastojanje R. Katičića da čitatelja upozori na važnost i značenje formalnih svojstava rečenice za njeno ispravno tumačenje i razumijevanje vidljivo je i u tumačenjima ambigviteta, i jest jedna od nedvojenih vrijednosti *Sintakse*.

Takoder, moglo bi se primijetiti da bi opisi pojedinih vrsta rečenica u *Sintaksi* bili manje ekstenzivni, a primjeri bolje podijeljeni prema formalnim mjerilima da su, osim opisanih, uvedene još neke preoblike. Tako bi se, npr., uvođenjem preoblike „podizanja subjekta” (*On raising*, P. Postal, 1974) dobio jasniji pogled na rečenice s infinitiviziranom zavisnom kaluzulom. Npr. dubinsko ustrojstvo rečenica u čl. 1033. za koje se veli da njihova zavisna klauzula ne može biti infinitivizirana (*Sad treba i đavo da zaroni*, *Nije drukčije, valja za mene da pođeš*) moglo bi se prikazati na posve isti način kao dubinsko ustrojstvo rečenica u čl. 1045 (*Sramota je takvome junaku / Kupit harač ne skupiti harača*, *Ta post je minuo, minula i večernjica pa je jeziku slobodno skakati*), u čl. 295 (*Valjat će nam svate dočekati*), u čl. 1030 (*Da im treba vodu imati*, *Ali dinja, ali tikva, treba ti je gristi*), u čl. 1040a (*Čuo je travu rasti*, *Ja sam vidio pred našim krčmama višjeti Kristuša*), u čl. 305 (*Prijateljima je bilo rastati se*, *Tebi je čuvati kuću*) i sl. Takoder,

bilo bi lakše protumačiti i rečenice s lično upotrijebljenim modalnim glagolom *trebati* u čl. 1034 (*Profesori mi trebaju gledati kroz prste, Volovi bi trebali da riču ono što kola skripe*) kod kojih se s impersonalnim glavnim predikatom dogodilo isto što i s impersonalnim predikatima rečenica u čl. 76 (*Trenutak se činio povoljan, Opet se život pričinja lijepim*) i sl.

Uvođenjem u opis toga pravila lakše bi bilo uočiti i razliku koja se na površinskoj razini očituje, i na formalnom planu, i na planu komunikacijske rečenične perspektive, među primjerima u čl. 796 (*Neg izvana kroz brvna se vidi / kako starac u zapečku sidi* u odnosu na: *On je jedini opazio gospoju Olivu kako mu prilazi*), a također, bilo bi lakše uočiti da isto dubinsko ustrojstvo kao i navedene rečenice imaju i neke iz čl. 526, gdje se tumače kao odnosne (*U toj izbi čudno čudo kažu: Bijesno Ture gdje se krstu klanja, A Turčina ako još imade / Gdjegod koga ter se Vlahu boji*). Također, bilo bi lakše uočiti da se pojedine rečenice u čl. 257. npr. ove: *Oni hoće vidjeti takve jadnike sretnima, Pa makar nju samo zato smatrali vješticom*, od drugih navedenih u istome odjeljku razlikuju po svome ustrojstvu.

Međutim, uvođenje toga pravila nametnulo bi nužno drukčiji odnos spram objekta i priložne oznake pa i spram subjekta koji se u *Sintaksi*, u primjerima koji su upravo izloženi, tumače kao prvotni rečenični dijelovi, a ne kao rečenični dijelovi dobiveni odgovarajućom preoblikom. U svojoj se knjizi R. Katičić dosljedno pridržavao onih formalnih kriterija za koje se opredijelio, pa, iako je moguć i drukčiji generativni opis našeg jezika, ni opisu koji nam je u svojoj knjizi predložio R. Katičić ne mogu se osporiti vrijednosti ni u temeljnoj zamisli ni u domašajima pristupa jezičnoj građi.

Sintaksa hrvatskoga književnog jezika dobar je nacrt za gramatiku i po tome što, premda je i sam cjelovito ostvarenje, potiče i na dalja razmišljanja o suvremenim teorijsko-metodološkim sredstvima i njihovoj primjeni u tumačenju našeg jezika. Ta će knjiga korisno poslužiti, i kao temelj i kao usmjerenje, za dalji rad na suvremenoj, u skladu sa suvremenim sintaktičkim mjerilima postavljenoj gramatici.

S a ž e t a k

Jasna Melvinger, Pedagoški fakultet, Osijek

UDK 801.56:808.62, stručni članak, primljen 30. VII. 1988, primljen za tisak 10. IX. 1988.

A Modern Syntax

This is a review of the *Syntax of Standard Croatian* by Radoslav Katičić.

JEZIČNI SUSTAV I KULTURNI KONTEKST U SINTAKSI RADOSLAVA KATIČIĆA

Mislav Ježić

I

Ima već dvije godine kako su izdana dva znatna jezikoslovna djela, a dovršena su i do pred desetak godina, koja su zamišljena kao nacrt za gramatiku hrvatskoga književnog